

СЕМАНТИЧНА ПРОДУКТИВНІСТЬ МЕРОНІМІВ У ФАХОВИХ МОВАХ

У статті досліджується семантична продуктивність меронімів (на прикладі найменувань частин тіла) у галузі термінології німецької та англійської мов. Найменування частин тіла належать до найдавнішого лексичного прошарку лексики, більшість з них мають спільне індоєвропейське походження. Досліджені одиниці характеризуються високим рівнем полісемії, частотністю та великим значенням для людини з погляду її світобачення та категоризації дійсності. Здійснене дослідження свідчить про високий семантичний потенціал найменувань частин тіла – термінів, які є багатим джерелом утворення термінологічних номінацій в різних терміносистемах, особливо в галузі міждисциплінарної термінології. Індекс полісемічності дозволяє зіставити рівень розвитку їхньої полісемії в різних функціональних стилях мови.

Ключові слова: меронім, полісемія, індекс полісемічності, метафора, метонімія.

1. Вступні зауваження. Розвиток сучасних терміносистем потребує системного підходу до вирішення проблеми стандартизації та нормалізації термінології, розрізнення власне термінів та номенклатурних назв, лексикографічної кодифікації результатів лінгвістичної класифікації, про що зауважує, наприклад, професор Т. Р. Кияк у своїй монографії «Заповіді українського термінознавства» [7: 28]. Наголошуючи на тому, що термін має відповідати перш за все рідномовній основі, бути прозоро мотивованим та однозначним [7: 15], автор наголошує на необхідності застосування кількісних та якісних показників під час здійснення словотвірного аналізу тощо. Не можна не погодитися, що дослідження здійснене саме на таких заходах міститиме найбільш об'єктивні та вірогідні результати. Представники школи квантитативної лінгвістики В. В. Левицький, С. В. Кійко, О. Д. Огуй [7: 28; 6; 8; 15] та інші успішно застосовують ці методи також для вирішення проблем лексичної семантики. Коло актуальних для сучасного термінознавства проблем охоплює набагато більше питань, ніж зазначено вище, утім одним з таких важливих аспектів є вивчення лексичних одиниць стандартної / літературної мови, які функціонують у фахових мовах завдяки полісемії, внаслідок семантичної моделі термінотворення. Такі лексичні одиниці належать до базового вокабуляру будь-якої мови та характеризуються значним словотвірним та семантичним потенціалом. Термінологічна лексика, на думку О. В. Суперанської [16: 42], існує в особливих умовах регулювання не тільки мовленнєвими, але й соціальними, юридичними факторами. Певні шари суспільства мають різний рівень зацікавленості у термінології, це позначається на «просуванні вперед» якогось окремого шару термінологічної лексики, форсуванні її розвитку [7: 28-29]. Побутову ж лексику людина отримує у готовому вигляді від попередніх поколінь. Термінологічна лексика щільно пов'язана з літературною мовою [1: 115; 2: 18], яка дуже часто виступає джерелом для утворення нових термінів, й у випадку соматизмів – невичерпним джерелом.

1.1. На меті цієї розвідки дослідити семантичну продуктивність меронімів (лексичних одиниць на позначення частин цілого) на прикладі однієї з найважливіших тематичних груп системи меронімів, а саме – соматизмів у німецькій та англійській мовах [10]. Дослідження спирається на результати двох здійснених дисертаційних досліджень, проектів, які враховують матеріал різноструктурних мов [9; 10]. Йдеться про дослідження типології найменувань частин тіла у індо-європейських та урало-алтайських мовах [9; 26; 27; 29], в межах якого соматизми у германських та слов'янських мовах було досліджено на рівні літературної мови, сленгу та у термінологічній галузі та про розвідку, присвячену системі меронімів у німецькій та англійській мовах на матеріалі більш ніж десяти тематичних груп меронімів, як конкретної, так і абстрактної лексики [10; 28; 11-14].

1.2. До тематичного складу меронімічної лексики належать, наприклад, такі тематичні групи: найменування частин артефактів (частин меблів: нім. *Tischbein* 'ніжка стола', англ. *tabletop* 'поверхня столу'; частин споруд: нім. *Hauswand*, англ. *wall* 'стіна будинку'; інструментів: нім. *Klinge*, англ. *blade* 'клинець', одягу: нім. *Ärmel*, англ. *sleeve* 'рукав'; посуду: нім. *Henkel* 'руків'я (посудини)' і под.), англ. *bottle-neck* 'шийка пляшки'); соматизми: нім. *Ohr*, англ. *ear* 'вухо'; найменування частин рослин: нім. *Ast*, англ. *branch* 'гілка'; локативні: нім. *Zipfel* 'гострий або ж звужений кінчик', англ. *tip* 'кінець, кінчик (пальця, язика, сигари)'; темпоральні: нім. *Vormittag* 'час до полудня', англ. *midday* 'полудень'; квантитативні мероніми: нім. *Drittel* 'третина', англ. *quater* 'чверть'; різні позначення поняття «частина»: нім. *Stück* 'шматок', *Komponente* 'компонент, складова частина', англ. *part, piece* 'частина, шматок' та ін. [10: 58-59].

Об'єктом цієї студії є лексичні одиниці на позначення частин цілого (мероніми), зокрема соматизми в німецькій та англійській мовах, що функціонують у термінологічній галузі.

Предметом цього дослідження є встановлення моделей семантичної деривації, розвитку полісемії, який дозволяє соматизмам (одиницям загальноновживаної мови) функціонувати у якості галузевої та міжгалузевої термінології, визначення їхнього семантичного потенціалу.

1.3. Емпіричний матеріал, представлений у цій студії, базується на дослідженні найменувань частин артефактів [10: 120-147], квантитативних меронімів [10: 185-195; 13], найменувань частин процесів [10: 250-254], власне найменувань поняття «частина» [10: 161-185] у німецькій та англійській мовах загальною кількістю 2268 лексичних одиниць (3070 ЛСВ) у німецькій мові та 1154 лексичні одиниці (3 751 ЛСВ) в англійській мові. Кількість досліджених соматизмів складає 653 лексичні одиниці (1015 ЛСВ) у німецькій мові та 247 (1320 ЛСВ) – в англійській. З-поміж них було виокремлено найбільш частотні та розповсюджені лексичні одиниці (на підставі даних частотних словників), переважно симплекси, які характеризуються високим рівнем полісемії та значним словотвірним потенціалом, їхня загальна кількість: 39 (168) лексичних одиниць у німецькій мові та 47 (415) – в англійській. Істотна різниця у кількості досліджуваних одиниць пояснюється розбіжністю у способах номінації частин тіла в досліджуваних мовах [9: 55-58]. У німецькій мові значна кількість

досліджуваних лексичних одиниць представлена композитними утвореннями, а в англійській – кореневими лексичними одиницями, тобто симплексами, наприклад, англ. *wrist* – нім. *Handgelenk* ‘зап’ястя’ або ж найменуванню частини тіла в одній мові відповідає описове словосполучення атрибутивного або прийменникового типу в іншій [9: 55], наприклад, *Fußsohle* – англ. *sole of the foot*; нім. *Oberarm* – англ. *upper arm*. Для відбору та аналізу мовного матеріалу було використано політехнічні, термінологічні, також тематичні, ідеографічні, етимологічні словники, електронні бази даних (Projekt Deutscher Wortschatz, 1998-2012), енциклопедичні джерела [9: 252-259; 10: 339-342]. Було досліджено семантику соматизмів-термінів, що можуть реалізувати свої значення незалежно від контексту та не входять до складу термінів-словосполучень. Таке обмеження обумовлене тим фактом, що соматизми є плідним джерелом не тільки семантичного способу термінотворення, тобто перенесення значення, але й словотвору [19; 20: 258]. Вони є членами багатоконпонентних термінів, входять до складу багатьох термінів-словосполучень, розгляд яких потребує словотвірного та синтаксичного аналізу і є завданням окремого дослідження, яке не може бути представлено в цьому короткому огляді.

2. Семантична продуктивність соматизмів в межах композитних утворень. Слід надати коротку характеристику семантичного потенціалу соматизмів в межах композитних утворень [10: 77-102; 26; 29]. Вихідною гіпотезою цього дослідження є динамічний статус досліджуваних лексичних одиниць, який дозволяє їм бути «будівельною цеглою» для різних понять, у тому числі термінів, у різних функціональних стилях мови [10: 267]. Встановлено, що саме соматизми є найбільш частотними мотивуючими основами нових композитних утворень, як ендоецентричних, так і екзоцентричних. За принципом асоціативної подібності позначуваного поняття, об’єкта до частини тіла людини або тварини утворюються екзоцентричні композити на позначення понять, які вже не є меронімами, а саме – предметів: нім. *Dreifuß* ‘тринога’, *Wandarm* ‘кронштейн’; рослин: *Löwenmaul* (букв. ‘левина паща’) ‘левиний зев’, *Löwenzahn* (букв. ‘зуб лева’) ‘кульбаба’; спортивної термінології: *Doppelkopf* (букв. ‘подвійний + голова’) ‘картярська гра 4-6 гравців із 24 картами у дві гри’, *Oberhand* (букв. ‘затилля’) ‘спортивна перевага’; хвороб: *Klumpfuß* ‘клинорногість’, *Tennisarm* ‘тенісний лікоть, епікондилит плеча’, *Wasserkopf* ‘гідроцефалія’, англ. *flat-foot* (букв. ‘пласка нога’) ‘плоскостопість’, *bighead* (букв. ‘велика голова’) ‘газова гангрена, здуття голови у тварин внаслідок вірусної інфекції’, англ. *frogeye* (букв. ‘жаб’яче око’) ‘кольцева п’ятнистість (хвороба рослин)’; вид тварин: *Rotzunge* (букв. ‘червоний +язик’) ‘малоголова камбала’, *Meerneunauge* ‘морська мінога’, англ. *black-mouth* (букв. ‘чорний рот’) ‘чавича (риба роду тихоокеанських лососів)’, *sharpnose* (букв. ‘гострий ніс’) ‘востроноса акула’ тощо.

Дослідження тематичної групи найменувань частин артефактів (далі НЧА) [10: 134] дозволило зафіксувати у німецькій мові 466 основ, які є повторюваними; найбільш продуктивними серед них виявилися лексеми, які належать до тематичної групи меронімів – найменувань частин тіла (54 основи зафіксовано у якості компонента *B* НЧА-композитів та 16 у якості компонента *A*). З-поміж проаналізованих НЧА зафіксовано продуктивний компонент *B –kopf*, який у поєднанні з компонентом

A, що позначає або ж артефакт, якому належить *B* (нім. *Duschkopf* ‘насадок душа’), або ж тип функціонування *B* за дією (*Löschkopf* ‘стираюча головка магнітофона’), використовується на позначення різних частин артефактів. Можливим є також використання цієї основи у якості компонента *A*, наприклад, нім. *Kopfteil* ‘передня, носова частина’ (порів. також найменування частин споруд: *Stirnseite* ‘торець’, *Stirnmauer*, *Stirnwand* ‘торчова стіна’). У наведених випадках реалізується значення лексем *Kopf* букв. ‘голова’ та *Stirn* букв. ‘чоло’ – ‘передня частина’ у складі композитів на позначення частин артефактів.

Найбільш продуктивними серед дібраних компонентів *B* – найменувань частин тіла у німецькій мові – є *-kopf* та *-bein*, наприклад, *Stuhlbein* ‘ніжка стільця’. З-поміж інших продуктивних компонентів *B*, такі як *-zunge*, *-rücken*, *-hals*. До менш продуктивних основ – найменувань частин тіла у німецькій мові – у процесі утворення НЧА належать *-bart*, *-brust*, *-fuß*, *-knie*, *-rumpf*, *-zahn*, *-arm*, *-haut*, *-gelenk*, *-nase*, які також стають переважно компонентом *B* НЧА-композитів, наприклад, нім. *Dachhaut* ‘стріха’, *Brückenkopf* ‘передмостове укріплення’, *Schlüsselbart* ‘борідка ключа’ та у нечисельних випадках – компонентом *A*, наприклад, *Schulterkragen* ‘широкий комір, який покриває плечі’. Частка соматизмів-композитів у англійській мові є не такою значною за кількістю (263 ЛО), однак серед досліджених компонентів *A* та *B* зафіксовано велику кількість соматизмів (70 основ), наприклад, компонент – *head* (28 ЛО) є з-поміж них найбільш частотним (англ. *bridgehead* ‘передмостове укріплення’, *doorhead* ‘верхній елемент рами дверей’, *axhead* ‘верхня частина сокири’, *bedhead* ‘узолів’я’), як і у німецькій мові, що пояснюється його давнім походженням та високою частотністю. Продуктивними є також основи-соматизми – *-hand*, *-tooth*, *-nose*, наприклад, англ. *sawtooth* ‘зуб пилки’, а також як компонент *A* НЧА-композитів, наприклад, *nosepiece* ‘наконечник’.

Під час дослідження за допомогою семантичного аналізу із використанням семантичної метамови було проаналізовано мероніми симплекси та мероніми-композити, переважно двокомпонентні детермінативні композити. Представлення семантичних типів меронімів-композитів [10: 61-66] можна продемонструвати на прикладі акціонального семантичного типу меронімів-композитів на позначення частин артефактів [10: 138-139]: **найменування частин артефактів – акціональні композити** (270 ЛО у німецькій мові та 83 у англійській) позначають частину артефакту за об’єктом дії, дією та в межах цього семантичного типу містять, наприклад, такий підтип: «Афікований об’єкт – НЧА», який можна записати формулою ««В впливає на об’єкт *A*/ виконує певну дію над об’єктом *A*», наприклад, нім. *Schulterkragen* ‘широкий комір, який покриває плечі’, *wristband* ‘манжета’ (у німецькій мові 57 ЛО, у англійській – 16). Такі формули тлумачення дозволяють узагальнити та систематизувати семантичні типи меронімів-композитів в межах кожної з виоркемлених тематичних груп.

3. Семантична продуктивність соматизмів-симплексів. Як вже було зазначено, найбільшим семантичним потенціалом характеризуються саме соматизми, представлені симплексами, тому саме вони знаходяться у фокусі цієї студії. Система меронімів характеризується сіткою семантичних переходів унаслідок переносів

значення з одного мероніма на інший, за рахунок розвитку полісемії меронімів, наприклад, найменування частини тіла людини у німецькій мові *Kopf* ‘голова’ характеризується полісемією та має серед інших такі значення, як ‘головка різних предметів’, ‘головка рослини’, які ґрунтуються на подібності форми із зазначеною частиною тіла людини. Згідно теорії маркованості такі одиниці є більш частотними та важливими для динаміки мови [3; 21; 22; 25; 30 і т.д.]. Згідно теорії маркованості мовних елементів, тобто наявності у кожного явища певних диференційних ознак, прості мовні явища маркуються у простіший спосіб, аніж складні [24]. Якщо у мові наявне певне марковане явище, то повинно бути і певне немарковане явище; маркованих явищ у мові не може бути більше, аніж немаркованих, при цьому немарковані форми є більш частотними порівняно з відповідними маркованими формами [22: 104]. Марковані форми характеризуються більшою регулярністю, а немарковані – варіативністю і таке ін. [17: 10]. Було визначено базові семантичні ознаки таких соматизмів, наприклад, партитивна, функціональна, локативна семантична ознаки тощо [10: 51-57]. Саме комбінація цих семантичних ознак впливає на розвиток певних моделей семантичної деривації, наприклад, на підставі асоціативної подібності за розташуванням, за функцією тощо, як правило, за рахунок антропоморфної метафори.

3.1. Критерії здійсненого дослідження. Для повного аналізу семантики соматизмів-термінів важливим є встановлення співвідношень між термінами та лексикою літературної / стандартної мови. Т. Журавльова виокремлює ознаки лексичного складу літературної мови, які вважає притаманними й термінологічній лексиці (на відміну від сленгової та жаргонної лексики), з-поміж яких: упорядкованість; нормативність; стабільність; обов'язковість для всіх носіїв певної мови; універсальність, що забезпечує обслуговування всіх галузей суспільного життя [4: 8–9]. Отже, для забезпечення більш комплексного та детального аналізу семантичної продуктивності досліджуваних соматизмів у галузі термінології варто зіставити отримані дані із даними, отриманими під час відповідного аналізу їхньої семантики у літературній мові та у сленгу, жаргоні, як найбільш емоційно забарвленому нон-стандартному прошарку лексику.

Критерієм, який дозволить зіставити результати здійсненого дослідження рівня полісемії соматизмів, став індекс полісемічності [9: 87; 18: 145], який становить співвідношення між кількістю лексем у відношенні до кількості значень, які вони виражають. Такий підхід дозволяє отримати загальну картину функціонування соматизмів у термінологічній галузі. Існування соматизмів-термінів, утворених шляхом семантичної деривації, розвитку полісемії свідчить про високий рівень семантичного потенціалу соматизмів, їхньої адаптації до терміносистеми мови як потенційних донорів для утворення необхідної міжгалузевої та галузевої термінології. Зіставлення рівня їхньої полісемії із рівнем полісемії соматизмів у стандартній мові та у сленгу дає можливість узагальнити дані про динаміку семантичної структури меронімів, зокрема соматизмів у лексичній системі мови.

3.2. Зіставний аналіз семантики соматизмів у галузі термінології, у стандартній мові та у сленгу. Красномовним фактом на користь підтвердження високої семантичної продуктивності соматизмів у фахових мовах є відосткове зіставлення кількості

соматизмів, які є широко розповсюдженими та активно функціонують у літературній мові в зіставленні з нон-стандартом (сленгом) та термінологічною галуззю [26: 154]. Слід зазначити, що у порівнянні з кількістю досліджуваних соматизмів у сленгу німецької та англійської мов, як нестандартному стилі мовлення (43,4% від загальної кількості вибірки у стандартній мові), кількість соматизмів-термінів становить 59,7% від вибірки у стандартній мові, що свідчить про більшу семантичну продуктивність соматизмів у галузі термінології, аніж у сленгу. Кількісний аналіз рівня полісемічності соматизмів-термінів подано у нижченаведеній таблиці 1:

Таблиця 1

Кількісний аналіз рівня полісемічності соматизмів у галузі термінології

Мова	Кількість соматизмів	Кількість значень соматизмів	Індекс полісемічності соматизмів-термінів
Німецька	39	169	4,33
Англійська	47	415	8,82

Так, наприклад, в англійській лексеми *head* ‘голова’ зафіксовано 46 значень, англ. *face* ‘обличчя’ має 25 значень, *leg* ‘нога’ – 22 значення, у нім. лексеми *Fuß* ‘стопа’ реєструється 16 значень, в лексеми *Nase* ‘ніс’ – 12, *Zunge* ‘язик’ – 11 значень (в українській мові максимальна кількість переносних значень у наведених лексем становить 2–3 значення). Дані дослідження соматизмів стандартної мови підтверджують максимальну кількість значень соматизмів в англійській мові в обсязі від 17 до 22 ЛСВ, у німецькій – 10–11 ЛСВ, у сленгу максимальна кількість зафіксованих значень становить близько 10 ЛСВ, найбільший семантичний обсяг характеризує соматизми в англійській мові. Нижче наводяться дані зіставного аналізу рівня полісемічності соматизмів у стандартній / літературній мові, у сленгу та у термінологічній галузі.

Таблиця 2

Зіставний аналіз рівня полісемічності соматизмів у стандартній мові, у сленгу та соматизмів-термінів

Мова	Індекс полісемічності соматизмів у стандартній мові	Індекс полісемічності соматизмів у сленгу		Індекс полісемічності соматизмів-термінів	
			Різниця порівняно зі стандартною мовою		Різниця порівняно зі стандартною мовою
Нім.	2,97	2,34	– 0,63	4,33	+ 1,36
Англ.	5,48	2,82	– 2,66	8,82	+ 3,34

Згідно наведених показників можна зробити висновок про те, що в обох досліджуваних мовах індекс полісемічності соматизмів у галузі термінології є не просто високим, але навіть перевищує відповідний показник у стандартній мові або ж сленгу. На перший погляд такий факт є неочікуваним, адже терміни, як відомо, характеризуються вмотивованістю однозначністю та тяжіють до моносемантичного розвитку, адже мають бути стислими та конкретними для кожної фахової царини. Утім саме прозора вмотивованість [5: 9] соматизмів-термінів робить їх важливим донором, в першу чергу, для міжгалузевої термінології. Це сприяє розвитку їхньої полісемії у термінологічній галузі. До того ж такі ознаки як лаконічність (оскільки йдеться переважно саме про соматизми-симплекси), наявність семантичних ознак партитивності, локативності, функціональності (власне інструментальності) спричиняються розвиткові предметних значень, необхідних для формування семантичного обсягу соматизмів-термінів технічного гатунку [23: 35]. Соматизми демонструють навіть більшу продуктивність у галузі предметних та точних понять, аніж у галузі емоційно забарвленої лексики, таким чином рівень полісемії соматизмів у галузі термінології в англійській мові (8,82) є набагато вищим, аніж у стандартній мові (5,48) або ж у сленгу (2,82). У німецькій мові рівень полісемічності соматизмів-термінів (4,33) є також вищим, аніж у стандартній мові (2,97) або ж у сленгу (2,34), але різниця є не такою великою, як між рівнем полісемічності соматизмів в англійській мові. Соматизми в німецькій мові характеризуються відносною збалансованістю та стабільністю рівня полісемічності у різних функціональних стилях мови.

3.3. Розвиток полісемії соматизмів-термінів. Соматизми, які стають невичерпним джерелом поповнення різних терміносистем за рахунок семантичної деривації (не враховуючи словотвірні моделі), вказують на антропоцентричне спрямування людського світогляду, на здатність проводити яскраві паралелі між техногенним світом, створеним людиною, та зовнішнім природним середовищем, своїм власним тілом [14]. Антропоморфна метафора визначає формування безлічі моделей утворення переносних значень соматизмів у термінологічній галузі та засвідчує можливість їхнього утворення відразу у декількох терміносистемах на підставі різних асоціацій, наприклад: англ. *head* (букв. 'голова'), полігр. 'верх, початок', буд. 'верхній брус віконної або ж дверної коробки', машинобуд. 'бабка станку', гідр. 'головна споруда', авто. 'головка циліндру'; англ. *face* (букв. 'обличчя'), архіт. 'фасад, вид спереду', гірн. 'забій', геол. 'грань, фаска, межа', англ. *knee* (букв. 'коліно'), тех. 'коліно', мат. 'перелам характеристики'; укр. *бік* – мат. 'сторона рівняння', геол. 'бік вироботки'; рос. *голова* – буд. 'голова сваї', геол. 'голова пласта', трансп. 'голова поїзда'; нім. *Rumpf* (букв. 'тулуб'), мор. 'корпус судна', фіз. 'ядро атома'; нім. *Scheitel* (букв. 'ті'мя'), архіт. 'замок арки', астр. 'зеніт'.

До найбільш продуктивних моделей утворення переносних значень соматизмів-термінів належать метафоричні моделі (163 значення в німецькій та 386 в англійській мові), 3- поміж них переноси: на **позначення частин різних предметів** на підставі подібності за формою, функцією, розташуванням (152 значення в німецькій мові та 351 – в англійській), наприклад, нім. *Fuß* (букв. 'стопа') 'лапа електродвигуна, основа зубця пилки'; нім. *Kopf* (букв. 'голова'), тех. 'головка', *Rumpf* (букв. 'тулуб') 'корпус

судна', англ. *arm* (букв. 'рука') 'лопать, важіль', *foot* (букв. 'стопа') 'ніжка виробу зі скла', *hand* (букв. 'кість руки') 'кість руки робота', *jaw* (букв. 'щелепа') 'затискач, лещата'; на **позначення частин рослин**: нім. *Kopf*, англ. *head* (букв. 'голова') 'голівка, маківка квітки, качан капусти', англ. *trunk* (букв. 'тулуб') 'стовбур дерева'; на **позначення частин неживої природи**: англ. *neck* 'вузька протока' тощо.

Метонімічні моделі переносів є менш продуктивними (в досліджуваних соматизмів зафіксовано лише 6 значень, утворених за метонімічною моделлю переносу в німецькій мові, та 29 – в англійській), з-поміж них, наприклад, такі моделі переносу з позначення частини тіла на позначення: одиниць міри, наприклад, нім. *Fuß* (букв. 'стопа') 'фут', англ. *head* (букв. 'голова') 'висота стовбуру рідини, висота споруди в світлі'; на позначення того, що виробляється за допомогою певної частини тіла людини як інструмента, на результат діяльності, функціонування певної частини тіла, наприклад, англ. *arm* (букв. 'рука') 'дозвіл на запуск, активізація'; на позначення людини або групи людей, наприклад, англ. *hand* (букв. 'кість руки') 'робітник', 'екіпаж, команда судна' тощо. Домінування метафоричних моделей переносу значення під час розвитку полісемії соматизмів у галузі термінології свідчить про їх значний рівень апроксимації і конкретності водночас, вони дозволяють описати значну кількість деталей ірзних предметів, устаткування у техніці без надто вузької спеціалізації відповідних назв. Продуктивність соматизмів-термінів, утворених шляхом семантичної деривації у різних галузях науки та техніки, виробництва варіюється. Найбільший рівень полісемії розвивається у соматизмів, які функціонують як міжгалузеві терміни (133 значення у німецькій мові та 82 – в англійській). Соматизми, що функціонують у якості галузевих термінів, вживаються, в першу чергу, на позначення конкретних, точних понять у машинобудівництві, будівництві, транспортній галузі, металургії, гірничій, морській справі, текстильній галузі, робототехніці, електриці, поліграфії тощо. Вони можуть також позначати поняття з вищим рівнем абстрактності у математиці, фізиці, астрономії та інших фундаментальних та прикладних галузях знання. Значна їх кількість функціонує в якості медичних чи біологічних термінів, що пояснюється характером їх прямого значення. Значна кількість переносних значень в проаналізованих лексичних одиницях фіксується в: **будівництві**: нім. *Fuß* (букв. 'стопа') 'база колони', *Busen* (букв. 'груди') 'накладка рамної пилки', *Unterarm* (букв. 'передпліччя') 'ніжний хобот (зварювального апарата)', англ. *foot* (букв. 'стопа') 'підмурок фундаменту', *arm* (букв. 'рука') 'стріла крану', *nose* (букв. 'ніс') 'виступ, поясок'; **транспортній галузі**: нім. *Rumpf* (букв. 'тулуб') 'фюзеляж літаку', *Zunge* (букв. 'язик') з.-д. 'гостряк стрілки', англ. *arm* (букв. 'рука') 'гондола двигуна', *finger* (букв. 'палець') 'бігунок (системи запалювання двигуна)', *shoulder* (букв. 'плече') 'брівка шляху'; **морській справі, що включає будівництво судів та промислову ловлю риби**: нім. *Bauch* (букв. 'живіт') 'нижня частина судна від кіля до кільсона', *Wade* (букв. 'литка') 'невід, дрефтерна сітка', *Rippe* (букв. 'ребро') 'шпангоут', англ. *heel* (букв. 'п'ята') 'статичний крен', *knee* (букв. 'коліно') 'книця', *leg* (букв. 'нога') 'відрізок морського шляху', *shank* (букв. 'гомілка') 'веретена (весла, якоря)', **текстильній галузі**: нім. *Fuß* (букв. 'стопа') 'п'ятка трикотажної голки', *Zunge* (букв. 'язик') 'язичок, клапан голки', *Sohle*

(букв. 'ступня') 'слід панчішного виробу', англ. *leg* (букв. 'нога') 'форма для оброблення або ж бракування', *calf* (букв. 'литка') 'бортик носка'; **металургійній галузі** (переважно в англійській мові): англ. *heel* (букв. 'п'ята') 'дзеркало ванни розплавленого металу', *lip* (букв. 'губа') 'зливний носок', *skull* (букв. 'череп') 'охолодь'.

4. Висновки

Проведене дослідження семантики соматизмів у термінологічній галузі дає можливість зробити такі узагальнення:

4.1. В процесі семантичного розвитку соматизмів-термінів діють ті самі закономірності, що й у процесі розвитку полісемії соматизмів у стандартній мові. Під час розширення їхнього семантичного обсягу домінують метафоричні моделі переносу, а саме антропоморфна метафора.

4.2. Семантична деривація є потужним механізмом утворення нових термінологічних одиниць за рахунок лексики, яка входить до базового вокабуляру будь-якої мови, а відтак має прозору мотивацію, може бути схожою у генетично споріднених мов та добре запам'ятовується та сприймається носіями мови різних соціальних прошарків.

4.3. Достатній рівень конкретності, мотивованості та апроксимації робить соматизми-терміни важливим донором для міжгалузєвої термінології. Соматизми-галузєві терміни фіксуються в багатьох галузях фундаментальних та прикладних наук та становлять важливу частину їх термінологічної бази. Зазначене свідчить про важливість їхнього дослідження для стандартизації та зіставлення термінологічних систем різних мов.

4.4. Дослідження семантики соматизмів у галузі термінології дозволило оцінити семантичний потенціал соматизмів загалом та визначити особливості розвитку їхньої полісемії. Отримані дані свідчать про те, що антропоморфна метафора робить соматизми потужним джерелом утворення нових значень у різних функціональних стилях мови. Досліджувана тематична група меронімів є важливим центром сприйняття дійсності для людини, вона є осередком когнітивних процесів людини, бо людина пізнає дійсність через сприйняття та відчуття свого тіла. Етимологічні дані та дані синхронічного аналізу підтверджують той факт, що на протязі багатьох століть тематична група соматизмів не втрачає свого значення для людини, на відміну від інших шарів лексики, що старіє й виходить з ужитку. Тож базова, давня за походженням лексика залишається актуальною й стабільною у свідомості людини та є потужним джерелом розвитку фахової термінології.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Блинкена А. Н. Соотношение научных терминов и общепотребительной лексики / А. Н. Блинкена. – Рига: Из-во «Зинатне», 1973. – 336 с. 2. Даниленко В. П. Лексико-семантические и грамматические особенности слов-терминов / В. П. Даниленко // Исследования по русской терминологии: Сб. науч. тр. – М.: «Наука», 1971. – С. 7–68. 3. Дресслер В. Об обязательной силе естественной морфологии / В. Дресслер // Вопросы языкознания. – 1986. – № 5. – С. 33–46. 4. Журавлева Т. А. Особенности терминологической номинации. – М.: Ин-т. языкознания РАН, 1995. – 95 С. 5. Канделаки Т. Л.

Семантика і мотивованість термінів / Т. Л. Канделаки. – Из-во “Наука”, 1977. – 168 с. 6. *Кійко С.* Статистичні дослідження полісемії дієслів сучасної німецької мови / С. Кійко, В. Левицький // Проблеми квантитативної лінгвістики : зб. наук. праць. – Чернівці : Рута, 2005. – 352 с. 7. *Кияк Т. Р.* Заповіді українського термінознавства: монографія / Т. Р. Кияк. – Чернівці: Букрек, 2014. – 56 с. 8. Левицький В. В. Лексична полісемія та квантитативні методи її дослідження // Мовознавство. – 2003. — № 4. — С. 17–25. 9. *Материнська О. В.* Типологія найменувань частин тіла : [монографія] / О. В. Материнська. – Донецьк : ДонНУ, 2009. – 295 с. – (Типологічні, зіставні, діахронічні дослідження ; Т. 5). 10. *Материнська О. В.* Меронімічні відношення в лексичній системі німецької та англійської мов : [монографія] / О. В. Материнська. – Донецьк : Всеукраїнське держ. багатопрофільне видавництво Донбас, 2012. – 360 с. (Типологічні, зіставні, діахронічні дослідження. – Т. 8.). 11. *Материнська О. В.* Механізми утворення меронімів у німецькій мові / О. В. Материнська // Мовознавство. Науково-теоретичний журнал інституту мовознавства ім. О.О. Потебні та українського мовно-інформаційного фонду НАН України. – Київ: Видавничий дім «Академперіодика» НАН України, 2012. – № 4 (266). – С. 63–74. 12. *Материнська О. В.* Моделювання меронімічних відношень у лексичній системі мови / О. В. Материнська // Мовознавство. Науково-теоретичний журнал інституту мовознавства ім. О.О. Потебні та українського мовно-інформаційного фонду НАН України. – Київ: Видавничий дім «Академперіодика» НАН України, 2013. – № 6 (273). – С. 58–67. 13. *Материнська О. В.* Квантитативні мероніми у німецькій та англійській мовах // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка. Серія: Філологічні науки (Мовознавство): Кіровоград : Видавець Лисенко В.Ф., 2015. – Вип. 137. – С. 29-36. 14. *Материнська О. В.* Антропоцентризм як базовий принцип формування меронімічних відношень у мові / О. В. Материнська // Studia Linguistica: зб. наук. праць / редколегія: відпов. ред. І.О. Голубовська: Київ: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2016. – Вип. 9. – С. 299-308. 15. *Огуй О. Д.* Полісемія в синхронії, діахронії та панхронії: Системно-квантитативні аспекти полісемії в німецькій мові та мовах Європи / О. Д. Огуй. – Чернівці : «Золоті літаври», 1998а. – 370 с. 16. *Суперанская А. В.* Общая терминология. Терминологическая деятельность. – М.: Ин-т этнологии и антропологии РАН, 1993. – 288 с. 17. *Успенский Б. А.* Часть и целое в русской грамматике / Б. А. Успенский. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 128 с. – (Язык. Семиотика. Культура. Series minor). 18. *Шафиков С. Г.* Языковые универсалии и проблемы лексической семантики / С. Г. Шафиков. – Уфа: Изд-во Башкирского ун-та, 1998. – 251 с. 19. *Andersen E.* Lexical Universals of Body-Part Terminology / Elaine Andersen / Universals of human languages. – Vol. 3. Word structure. – Stanford, California: Stanford University Press, 1978. – P. 335–368. 20. *Blanco C. M.* Das bildliche Potenzial der deutschen Körperteil-bezeichnungen: eine historische Darstellung seit indogermanischer Zeit / C. M. Blanco // Muttersprache. – 1999. – Jg.9. – № 3. – S. 246 – 260. 21. *Dressler W.* On word formation. Natural Morphology / Wolfgang Dressler // Wiener Linguistische Gasette. – 1981. – № 26. – S. 3–13. 22. *Dressler W.* Sources of markedness in language structures / Wolfgang Dressler, Katarzyna Dzubalska-Kolaczyk, Rossella Spina // Folia Linguistica Historica. Societas Linguistica Europaea – 2001. – XXII / 1-2. – S. 103-135. 23. *Hums L.* Zur Klassifizierung der Benennungen für Körperteile in übertragener Verwendung // Sprachpflege. – 1988. – Jg.37. – H.3. – S. 35-37. 24. *Ludwig R.* Markiertheit / Ralf Ludwig // Language typology and language universals / Sprachtypologie und sprachliche Universalien. – Berlin, New York : Walterde Gruyter, 2001. – V. 1. – P. 400–418. 25. *Mayerthaler W.* Morfologische Natürlichkeit. – Wiesbaden: Akademische Verlagsgesellschaft Athenaiion, 1980. – 230 S. 26. *Materynska O.* Typologie der Körperteilbenennungen: [Monographie / [Hgg. A. Kačny, K. Lukas, C. Schatte] / Olena Materynska. — Frankfurt am Main, Berlin,

Bern, Bruxelles, New-York, Oxford, Warszawa, Wien: Peter Lang, 2012. – 246 S. (Danziger Beiträge zur Germanistik. – Bd. 41.) 27. *Materynska O.* Typologische Verallgemeinerungen im Bereich der Meronymie / Olena Materynska // Vielheit und Einheit der Germanistik weltweit : Akten des XII. internationalen Germanistenkongresses, Warschau 2010. Interkulturelles Verstehen und Kontrastives Vergleichen. Band 13 : Formen literarischer und interkultureller Zusammenarbeit. — Frankfurt am Main u.a. : Peter Lang, 2012a. – S. 161–168. 28. *Materynska O.* Meronymie im Deutschen und Englischen / Olena Materynska // Semantik und Pragmatik im Spannungsfeld der germanistischen und kontrastiven Linguistik. – Frankfurt am Main u.a. : Peter Lang, 2013. – S. 71–81. (Donezk Studien zur Germanistik, kontrastiven und diachronen Linguistik – Bd. 1.) 29. *Materynska O.* Teil-Ganzes Beziehungen im interkulturellen Vergleich // [Festschrift für Prof. A. Kačny zum 65. Geburtstag / Olena Materynska. – Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New-York, Oxford, Warszawa, Wien : Peter Lang, 2014. – S. 357–369 (Danziger Beiträge zur Germanistik. – Bd. 48. 30. *Wurzel W.* Inflectional morphology and naturalness / Wolfgang Ulrich Wurzel. – Dordrecht, Netherlands, Boston : Kluwer Academic Publishers, 1989. – 219 p.

*Материнская Е.В., д. филол. н., доц.
Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченко, Киев*

СЕМАНТИЧЕСКАЯ ПРОДУКТИВНОСТЬ МЕРОНИМОВ В ОБЛАСТИ ТЕРМИНОЛОГИИ

В статье исследуется семантическая продуктивность меронимов (на примере названных частей тела) в области терминологии немецкого и английского языков. Наименования частей тела принадлежат к наиболее древнему по происхождению слою лексики, большинство из них имеют общее индоевропейское происхождение. Исследованные лексемы характеризуются высоким уровнем полисемии, частотностью, большим значением для человека с точки зрения восприятия и категоризации действительности. Результаты исследования свидетельствуют о высоком семантическом потенциале названных частей тела в качестве терминиров, которые являются мощным источником образования терминологических номинаций в разных терминологических системах, особенно в области междисциплинарной терминологии. Индекс полисемичности позволяет сопоставить уровень развития их полисемии в разных функциональных стилях языка.

Ключевые слова: мероним, полисемия, индекс полисемии, терминология, метафора, метонимия.

*Materynska O.V., Dr. habil., Associate Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv*

SEMANTIC PRODUCTIVITY OF MERONYMS IN THE TERMINOLOGICAL FIELD

This paper deals with the research of the semantic productivity concerning meronyms (exemplified by the human body parts names) in the terminological field of German and English. The names of the body parts belong to the most ancient lexical layer, many of them have the common Indo-European origin. The analyzed lexemes are characterized by the high level of polysemy, high frequency of occurrence, by their great importance for the human being in terms of the world perception and categorization. The conducted research reveals their great semantic potential in creating new terms in different terminological systems; they appear to be a rich source of polysemantic terms, especially in

the field of inter-branch terminology. The introduced index of polysemy helps to compare the ability of developing polysemy in different functional styles of the language.

Key words: *meronym, polysemy, index of polysemy, terminology, metaphor, metonymy.*

Стаття надійшла до редакції 5.05.2017.

УДК 811.111'25

Мелашенко Д., студентка,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка, м. Київ

ОСОБИСТІСНА КОМПЕТЕНЦІЯ ПЕРЕКЛАДАЧА: ПРАГМАТИКА І ПОЕЗІЯ

Ця стаття присвячена особистісній компетенції перекладача та факторам її впливу на перекладацьку діяльність. Метою роботи є лаконічний огляд теоретичних засад поняття «особистісна перекладацька компетенція», поданих у низці теорій перекладу, запропонованих вітчизняними та закордонними науковцями у сфері транслятології, аналіз поняття на прикладі перекладу поетичних творів.

Ключові слова: *перекладознавство, перекладацькі компетенції, особистісна компетенція, індивідуальна компетенція, літературний переклад, переклад поетичних творів, емпатія.*

Визначення перекладацької компетенції насамперед у німецькій транслятології необхідно розглядати з різних точок зору, оскільки це поняття не є однозначним, має аверс і реверс. З одного боку, перекладацька компетенція (ПК) розуміється як «здатність перекладати на фаховому рівні». Іншою стороною медалі є визначення ПК як «номенклатура знань, навичок та умінь, необхідних для забезпечення згаданої здатності». Обидва визначення належать сучасному українському науковцю Леоніду Черноватому і відображають амбівалентну природу терміну «компетенція». Черноватий послуговується також поняттям фахової перекладацької компетенції (ФПК) для позначення сукупності вроджених або ж набутих здатностей і навичок, які вирізняють професійного висококваліфікованого перекладача і є для нього характерними [11: 84]. Важливо зазначити, що в українській мові семантичний зміст обох визначень виражений різними поняттями: існує суттєва різниця між компетентністю (рівнем професійного розвитку) та компетенцією (сукупністю знань і навичок). Німецькомовні джерела в обох значеннях подають термін «Kompetenz».

Згідно з Гертом Єгером, ПК визначається як особлива комбінація навичок, необхідних для певної перекладацької дії [6: 140]. У центрі уваги стоїть казуальність компетенцій, що задіяні у синхронній перспективі з оглядом на ситуацію та контекст. Точка зору української дослідниці Пізіної суголосна цій думці, вона пояснює ПК як „сукупність знань і навичок перекладача, що лежить в основі або допомагає перекладачеві здійснювати професійну діяльність і становить *систему, компоненти*